

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЇ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

TO THE PROBLEM OF THE FUNCTION OF THE CRIME

Осадча А.С.,

аспірант кафедри кримінального права № 2

Національного університету

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Стаття присвячена аналізу функції складу злочину. Аналізуються визначення функцій взагалі, функцій права, функцій складу злочину. Висвітлюються функції складу злочину, які були запропоновані у доктрині кримінального права.

Ключові слова: функції, функції права, функції складу злочину, склад злочину, класифікація.

Статья посвящена анализу функций состава преступления. Анализируются определения функций вообще, функций права, функций состава преступления. Освещаются функции состава преступления, которые были предложены в доктрине уголовного права.

Ключевые слова: функции, функции права, функции состава преступления, состав преступления, классификация.

The article analyzes the function of the crime. All function definitions, functions, rights and functions of the offense are analyzed. The author highlights the features of the crime that were proposed in the doctrine of criminal law.

Key words: features, functions, rights, functions of the crime, the crime classification.

Сутність і соціальне призначення права у житті суспільства виявляється не тільки у принципах, але і у функціях. У них втілюється його регулююча роль, знаходять вираження основні напрямки впливу права на суспільні відносини і поведінку людей, відображається його основне соціальне значення. Нагадаємо, що термін «функція» (від лат. *functio* – здійснення, виконання) у науковий обіг запровадив німецький вчений Г. Лейбніц.

Так, у матеріалістичній філософії під функцією розуміється зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкту (явища, процесу) у даній системі відносин [1; 44]. У соціології функція визначається як «роль, яку визначений соціальний інститут (чи приватний соціальний процес) виконує відносно потреб суспільної системи більш високого рівня організації чи інтересів складаючої її класів, соціальних груп і індивідів. Наприклад, функції держави, сім'ї, місцевості і т.п. відносно суспільства» [2, с. 719].

З викладеного вище визначення випливає, що скласти уявлення про функцію того чи іншого явища можна лише при використанні системного підходу до його вивчення.

Як обґрунтовано зазначив Д. А. Керімов, системний підхід до пізнання явищ орієнтує будь-яке дослідження, по-перше, на виявлення складових частин (компонентів, елементів) системної цілісності; по-друге, на виділення специфічних якостей кожної із частин, по-третє, на аналітичне вивчення зв'язків, відносин і залежних частин між собою; по-четверте, на узагальнення частин в їх якісній визначеності і взаємодії, яке розриває властивості системи як єдиного цілого, по-п'яте, на пізнання функціонального значення, ролі і ефективності впливу системи (і кожної її частини) на середовище і зворотної дії середовища на систему [3, с. 202].

Вважаємо, що з'ясування поняття і змісту функцій складу злочину має ґрунтуватись не тільки на філософському уявленні про функції, але і на їх правовому трактуванні.

У загальній теорії права при аналізі правової функції увага вчених здебільшого зосереджується на тій ролі, яку вона виконує у системі суспільних відносин.

Так, на думку Ю. Г. Ткаченко, під функціями права слід розуміти конкретну роль (дію) права з організації суспільних відносин [4, с. 34].

С. С. Алексеев говорить про функції права як напрямки правового впливу, які виражають роль права в організації (упорядкуванні) суспільних відносин [5, с. 198].

Спробу розкрити внутрішній зміст правової функції зробив В. Г. Смирнов. Він пропонує розглядати функцію

права як з зовнішньої сторони, тобто із урахуванням тієї ролі, яку вона виконує у взаємодії з суспільними відносинами, так і з зовнішньої сторони, беручи до уваги предмет, завдання і метод здійснення нею правового регулювання. Такий підхід заслуговує на підтримку, але потребує певного уточнення. Не слід об'єднувати у внутрішній структурі правової функції різнорівневі явища – завдання правового регулювання (суб'єктивний елемент) і метод правового регулювання (об'єктивний елемент). Вплив права на систему суспільних відносин – об'єктивний процес, тому у внутрішньому складі функції потрібно розрізняти спрямованість правової дії і метод його здійснення. З тих завдань, які стоять перед той чи іншою галуззю права, можна судити про спрямованість правового впливу, але включати останні в зміст функції права, навряд чи потрібно [6, с. 9].

Наразі у теорії держави та права склалися по суті два підходи до розуміння функцій права: перший, традиційний, можна сказати власне юридичний (Т. М. Радько) [7, с. 227-246] і другий – нетрадиційний, регулятивно-управлінський (О. В. Мартишин) [8, с. 259-261]. У межах першого підходу функції права розглядаються як основні напрямки впливу права на суспільні відносини. При цьому розглядається вельми широкий набір функцій: загально-правові, галузеві, міжгалузеві, функції правових інститутів, норм, соціальні, інформаційні тощо. Інший підхід до функцій права характеризується з позиції регулювання чи управління поведінкою людей за допомогою норм права. При цьому досліджуються три основні функції права: це забезпечення порядку, миру і безпеки людей; вирішення конфліктів між людьми; забезпечення свободи людини [9, с. 303-304].

Багаточисельні дослідження поняття «функція права» на сьогодні, приводять до висновку про те, що під функцією права необхідно розуміти основні напрямки правового впливу на суспільні відносини і соціальне призначення права, яке полягає у регулюванні суспільних відносин, у організації керування суспільством. Функції виражають найбільш істотні, головні риси права, характеризують право у дії, є вираженням його динамічної природи. Отже, функції права – це основні напрямки правового впливу, які виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин [10, с. 132-133].

Таким чином, можна стверджувати, що зазначене поняття функції права може бути придатним для з'ясування змісту функцій окремих правових категорій, зокрема, складу злочину.

Вчення про склад злочину має давню історію і явля-

ється найбільш розробленим у доктрині кримінального права. Роль і значення категорії складу злочину для законодавчої діяльності, для здійснення правосуддя з кримінальних справ важко переоцінити. Ця категорія володіє виключно великим різноманітним функціональним потенціалом. Можна стверджувати, що склад злочину – багатофункціональний. У науковій літературі функції складу злочину звичайно зводяться до трьох – чотирьох основних проявів. Це, звичайно, не відповідає дійсності, а головне суттєво обмежує функціональні можливості складу злочину, принижуює його роль, не дозволяє повністю розкрити механізм реалізації кримінального права [11, с. 44].

Термін функції складу злочину вперше використав Я. М. Брайнін, який зазначав, що склад злочину як кримінально-правовий інститут здійснює дві функції. По-перше, сукупність ознак, що входять до складу злочину, характеризує певне суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння як злочин. По-друге, наявність в певному суспільному небезпечному і передбаченому кримінальним законом діянні складу злочину є підставою кримінальної відповідальності особи, яка вчинила це діяння. Без наявності в суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченому кримінальним законом, кримінальна відповідальність неможлива [12, с. 18].

Г. Т. Ткешеладзе виділяв три функції складу злочину: фундаментальну, розмежувальну, гарантійну [13, с. 45].

Цікаві погляди на функції складу злочину висловлював В. М. Кудрявцев. Він виділяв такі функції складу злочину, як: інформаційну, юридичної основи кваліфікації злочинів, розмежувальну. Досліджуючи склад злочину, В. М. Кудрявцев стверджував, що склад злочину є інформаційною моделлю злочину. На його думку, в практичній діяльності юриста інформаційна модель відіграє подвійну роль. По-перше, вона дає користувачеві уявлення про вимоги закону. По-друге, ця модель дає інформацію про властивості конкретного вчиненого діяння, яке повинні виявитися у процесі розслідування справи (предмет доказування). Правове значення складу злочину полягає в тому, що склад є юридичною підставою притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності. Якщо жодна ознака конкретного складу злочину входить до загальної ознаки складу злочину, відповідає їй як одиничний предмет відноситься до визначеного класу предметів, ми говоримо, що в діях цієї особи є склад злочину. При розходженні хоча б однієї ознаки підстава для настання кримінальної відповідальності відсутня. Склад злочину варто вважати необхідною і єдиною підставою кримінальної відповідальності, а тому і юридичною основою кваліфікації злочинів. Щодо розмежувальної функції В. М. Кудрявцев вказував на її важливе практичне значення, адже вона дозволяє диференціювати відповідальність залежно від ступеня суспільної небезпечності різноманітних злочинів, вибираючи ті правові наслідки, які законодавець вважає найбільш ефективними для боротьби з даним видом злочинів. У складі злочину не має таких ознак, які б не грали розмежувальної ролі. Кожний з них чи відділяє даний вид злочину від інших видів чи відмежовує злочин від інших видів правопорушень чи суспільно небезпечних дій [14, с. 60-61].

М. І. Бажанов у цілому поділяв погляди В. М. Кудрявцева, Г. Т. Ткешеладзе на функції складу злочину [15, с. 96-102]. Втім, розробляючи цю проблему, він дійшов до висновку, що коло функцій складу злочину може бути істотно розширене. Вчений вважав, що до останніх слід віднести фундаментальну, гарантійну, розмежувальну, процесуальну, інтегративну, кваліфікаційну, деструктивну, рестриктивну, аксіологічну, догматичну, праксіологічну функції тощо.

На думку М. І. Бажанова, фундаментальна функція складу злочину полягає в тому, що склад злочину є єдиною, законною, необхідною і достатньою підставою кри-

мінальної відповідальності. Розмежувальна – що ним чітко відділяється злочинне від незлочинного, один злочин від іншого. Гарантійна виключає притягнення особи до кримінальної відповідальності за відсутності у його діяч ознак складу злочину. Інтегративна функція складу визначається тим, що всі його ознаки знаходяться у єдності і у взаємозв'язку і утворюють собою інтегративну систему, яка характеризує в цілому дане діяння як злочинне і каране. Кваліфікаційна функція полягає в тому, що склад знаходить своє вираження у кваліфікації злочинів. Шляхом такої кваліфікації встановлюється зв'язок між діянням і тим складом, ознаки якого описані у кримінальному законі, отже склад злочину – це законодавча модель кваліфікації злочинів.

Деструктивну функцію М. І. Бажанов вбачав у тому, що склад описується у законі, вбираючи у себе узагальнення, типові ознаки злочинного діяння, які підлягають конкретизації стосовно до кожного окремого випадку. Рестриктивна функція складу визначається тим, що з його допомогою обмежується, чітко обкреслюється масив тих суспільно – шкідливих діянь, які у кожний даний момент відносяться до злочинів. Ця функція інверсійно виражає принцип нашого права: нема злочину без вказівки на те у законі.

Аксіологічна функція виявляє, що склад – це соціальна, історична цінність, результат багатостолітньої теоретичної і практичної діяльності. Адже первинне поняття складу «*corpus delicti*» було введено у науковий оборот ще у 1551 році Проспером Фаринацієм, розвивалося загальними зусиллями багатьох криміналістів. Догматична функція складу показує, що науковий аналіз його елементів і ознак визначає розробку всіх основних інститутів кримінального права і, що дуже важливо положень Особливої частини. Практиологічна функція проявляється в тому, що практично у кожній справі правозастосувач повинен виявити, встановити ті обставини справи, які мають значення для констатації (чи відсутності) ознак конкретного складу злочину [16, с. 105].

Нарешті, процесуальна функція, на думку М. І. Бажанова, заключається у тому, що склад визначає межі доказування у кожній кримінальній справі. Як відомо, під складом злочину розуміють встановлену сукупність (систему) юридичних ознак, які визначають дане діяння як злочин. Отже, склад злочину представляє собою: а) встановлену кримінальним законом; б) сукупність (систему) юридичних ознак; в) які визначають дане діяння як злочинне і каране. Тим самим тільки кримінальний закон визначає коло складів злочину: всі склади злочину вичерпним чином передбачені у Особливій частині Кримінального Кодексу [17, с. 99].

В цілому можна підтримати підхід до визначення функцій складу злочину, який запропонував М. І. Бажанов, але вважаємо, що така їх деталізація навряд чи доцільна. Адже по суті аксіологічна і догматична функції – це дві сторони пізнання, отже їх цілком можливо об'єднати і охопити гносеологічною функцією. Як відомо, гносеологія – це розділ у філософії, в якому вивчаються проблеми природи і можливості пізнання, відношення знання до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, виявляються умови його достовірності і істинності. Головним питанням є питання істини. Розглядає пізнання з точки зору відносин суб'єкта пізнання (дослідження) до об'єкта пізнання (дослідженого об'єкта) чи в категорії суб'єкт – об'єкт.

Вважаємо також, що рестриктивну і деструктивну функції, які пов'язані із застосуванням логічного аналізу ознак відповідного поняття можна об'єднати і назвати логічною функцією. Крім того, на нашу думку, що праксеологічна і кваліфікаційна функція є окремими проявами функції процесуальної, адже з одного боку у кожній справі правозастосувач повинен встановити склад злочину і це є

основним його завданням у процесі доказування, а з іншого – головним завданням кваліфікації є встановлення наявності складу злочину у вчиненому діянні, тобто визначення підстави кримінальної відповідальності.

Кваліфікація здійснюється майже на всіх стадіях кримінального процесу. Кожна з них пов'язана з кваліфікацією діяння, будь-який процесуальний документ містить вказівку на кримінально-правову кваліфікацію. Кваліфікація на будь-якій процесуальній стадії проводиться в повному обсязі, включає в себе всі стадії та етапи [18, с. 140-141]. На нашу думку, саме такий поділ функцій є доцільним і обґрунтованим.

Новітні дослідження функцій складу злочину здійснені Ю. Ляпуновим і Л. Родіною, які пропонують інші підходи до визначення функцій складу злочину. Зокрема, автори виділяють такі функції складу, як: формування законодавчою владою у результаті складного пізнавального, прогностичного і оцінчного процесу, який у результаті створює Особливу частину Кримінального кодексу; функцію системоутворюючого елемента нормативного матеріалу кримінального права; функція усесвітньо сприяти зміцнювати принцип законності при здійсненні правосуддя по кримінальних справам; функція складу злочину як юридичної основи для кваліфікації злочинів; розмежувальна функція; виступати у ролі підстави кримінальної відповідальності; пануюча роль у якості системоутворюючого фактору матеріальної властивості злочину – її суспільної небезпечності; функція складу градувати ступінь суспільної небезпечності одного і того ж злочину в залежності від того зв'язаний чи основний склад злочину, вказаний у частині статті Особливої частини КК з тими чи іншими обтяжуючими відповідальність обставинами, які виступають у якості кваліфікуючих ознак [19, с. 44-48]. Вважаємо, що така класифікація є досить розгорнутою і неконкретизованою і заснована на не співпадаючих крите-

ріях: юридичних, політичних та соціальних, тощо.

Відомо, що класифікація як науковий метод є певною систематизацією знань щодо об'єктів, які класифікуються, або систематизацією самих об'єктів (предметів, явищ, властивостей) Важливе значення для проблеми класифікації злочинів має також дотримання формально-логічних законів. Без дотримання цих правил неможливе рішення спірних у науці питань щодо критеріїв класифікації, категорії злочинів, їх правових наслідків. Як відомо, формальна логіка встановлює наступні правила розподілу обсягу поняття (які є одночасно правилами кваліфікації): в одній і тій самій класифікації необхідно застосовувати один критерій; обсяг членів класифікації повинен дорівнювати загальному обсягу предметів, явищ, що класифікуються; члени класифікації повинні взаємно виключати один одного; підрозділ на класи повинен бути безперервним; підстава розподілу повинна бути ясною, чіткою. Виділення правила про чіткість, ясність критерію класифікації обумовлюється тим, що навіть при дотриманні всіх правил, вибір неясного, невизначеного критерію, виключає правильність усієї класифікації, можливість її практичного використання [20, с. 14, 20]. Тільки при дотриманні цих правил класифікація буде істинною по змісту і правильною за зовнішньою побудовою [21, с. 74].

Отже, наукова класифікація повинна бути заснована на єдиному критерії. А оскільки в основу класифікації, які запропонували Ю. Ляпунов,

Л. Родина закладені не юридичні, а політичні і соціальні критерії, то наукове і практичне значення такої класифікації викликає великі сумніви.

Ми вважаємо, що найбільш прийнятною є класифікація, запропонована М. І. Бажановим, з тими уточненнями, які ми пропонуємо. Така класифікація функцій може бути використана у якості інструментарію у пізнанні сутності і значення як складу злочину, так і його окремих елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ляпунов Ю., Родина Л. Функции состава преступления // Уголовное право-2005. – Вып. 3. – С. 44–48.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 836 с.
3. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. – М.: Мысль, 1986. – 332 с.
4. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: Курс в двух томах. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 355 с.
6. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 198 с.
7. Радько Т. Н. Теория государства и права / Т. Н. Радько. – М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2005. – 576 с.
8. Теория государства и права / под ред. О. В. Мартышина. – М.: Норма, 2007. – 496 с.
9. Рассолов М. М. Теория государства и права: учебник для вузов / М. М. Рассолов. – М.: Издательство Юрайт; Высшее образование, 2010. – 635 с.
10. Теория государства и права: учебник / кол. авторов; отв. ред. А. В. Малько; 4-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2011. – 400 с.
11. Ляпунов Ю., Родина Л. Функции состава преступления // Уголовное право. – 2005. – Выпуск 3. – С. 44.
12. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. – Видавництво Київського університету, 1964. – 188 с.
13. Ткешелиадзе Г. Т. Судебная практика и уголовный закон. – Тбилиси, 1975. – 175 с.
14. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М., «Юристъ», 2001. – 304 с.
15. Бажанов М. И. О функциях состава преступления (процессуальная функция) / Проблемы законности. – Вып. 29. – 1995. – С. 96–102.
16. Бажанов М. И. К вопросу о функциях состава преступления: сборник кратких тезисов докладов и научных сообщений научно-практической конференции по итогам научно-исследовательских работ, выполненных профессорско-преподавательским составом Украинской юридической академии в 1992 году. – Х.: Украинская юридическая академия, 1993. – С. 105–107.
17. Бажанов М. И. О функциях состава преступления (процессуальная функция). Проблемы законности: сб. межведомственный научный сборник. Вып. 29 / Отв. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Национальная юридическая академия Украины, 1995. – С. 99.
18. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
19. Ляпунов Ю., Родина Л. Функции состава преступления // Уголовное право. – 2005. – Выпуск 3. – С. 44–48.
20. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія / Л. М. Кривоченко. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 120 с.
21. Зинченко И. А. Составные преступления: монография. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 176 с.